

ZEYNEP ŞARLAK
Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti

ZEYNEP ŞARLAK Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde lisans, aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve ardından Paris Siyasi Etüdler Enstitüsü Karşılaştırmalı Siyaset bölümlerinde yüksek lisans eğitimi gördü. Doktorasını Leiden Üniversitesi'nde tamamladı. Milli güvenlik, savunma harcamaları, yolsuzluk sosyolojisi ve finansal okuryazarlık konularında yurtiçinde ve yurtdışında araştırmaları yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 3199 • Araştırma-İnceleme Dizisi 535

ISBN-13: 978-975-05-3363-1

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hüseyin Türk

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ZEYNEP ŞARLAK

Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti

Kökeni, Gelişimi, Dönüşümü

Boğaziçi Üniversitesi için direnenlere...

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	23
Amerika Birleşik Devletleri'nde milli güvenlik devletinin doğuşu	23
<i>Milli güvenlik fikrinin ortaya çıkışı</i>	23
<i>Fikirden ideolojiye</i>	28
<i>Milli güvenlik kurumlarının inşası</i>	36
<i>Milli güvenlik devletinin Amerika'daki sonuçları</i>	41
Milli güvenlik ideolojisinin nakli	54
<i>Güvenlik ideolojisi etrafında kurulan uluslararası koalisyonlar</i>	54
<i>Milli güvenlik devleti uyarlamaları: Siyasetin kalıcı militarizasyonu</i>	61
İKİNCİ BÖLÜM	73
Türkiye'de milli güvenlik devletine doğru ilk adımlar	73
<i>Soğuk Savaş'ın başlangıcında Türkiye-ABD ilişkileri</i>	73
<i>Soğuk Savaş'ta ABD'nin güvenilir müttefiki olarak Türk ordusu</i>	82

12 Eylül rejimi: Milli güvenlik devletinin inşası	113
12 Eylül darbesi ve ABD	114
12 Eylül'ün ilk icraatları	119
Rejimin kurumsallaşması	136
1980 darbesinin ideolojisi	141
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	151
Milli savunmadan milli güvenliğe geçişin kavramsal çerçevesi	151
Milli güvenlik devletinin aygıtları	158
<i>Merkezî güvenlik aktörü olarak Milli Güvenlik Kurulu</i>	158
<i>Siyaseti ve hak ve özgürlükleri sınırlama kriteri olarak milli güvenlik</i>	173
<i>Güvenlik devletinin istihbarat birimi: Milli İstihbarat Teşkilatı</i>	181
<i>Milli güvenlik devletinin yargı ayağı: Devlet Güvenlik Mahkemeleri</i>	188
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	211
Milli güvenlik devletinin konsolidasyonu: Soğuk Savaş'ın bitimiyle beliren "yeni" düşmanlar	211
12 Eylül siyasi istikrar projesinin çöküşü	214
Geçiş döneminde sivil-asker ilişkisi	223
"Yeni" güvenlik tehdidi olarak Kürt hareketi	228
"Yeni" düşman olarak siyasal İslâm	270
SONUÇ	319
KAYNAKÇA	337
DİZİN	363

SUNUŞ

Türkiye'nin 20. yüzyılın ikinci yarısında tanık olduğu askeri darbeler hakkında ciddi bir literatüre sahip olduğumuz söylenebiler. Hatta elimizdeki bu literatürün, Türkiye'nin 1945 sonrasına ilişkin tarih çalışmalarından daha zengin bir kitaplık oluşturduğu bile söylenebilir. Elimizde birçok darbecinin ve darbelerden doğrudan doğruya muzdarip olanların anıları var. Bunların yanı sıra başarılı birer gazetecilik örneği olarak değerdirebileceğimiz kitaplar da hiç az değil. Ayrıca, askerlerle siyaset dünyası arasındaki ilişkileri gerek monografi gerekse de sentez biçiminde çözümleyen siyaset bilimi çalışmaları da mevcut. Zeynep Şarлак'ın kitabı ise, söz konusu literatüre ilk kez dört başı mamur bir tarih çalışması ekliyor.

Şarлак'ın kitabını iyi bir tarih çalışması yapan ilk özellik, milli güvenlik devletinin Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmasından Türkiye Cumhuriyeti'ne sızmasına, 12 Eylül 1980 darbesiyle iktidara gelmesine, sonra da tasfiye olmasına kadar olan öyküsünü bir bütünlük içinde anlatıyor olmasıdır. Yazarın bunu yaparken benzer çalışmalarda bugüne kadar gördüğümüz bir dizi ideolojik veya politik önyargıdan yahut son yirmi-otuz yıldır pek moda olan özcü birtakım uzun dönem anlatılarından etkilenmemiş olması da kitabı değerli bir tarih çalış-

ması yapan ikinci önemli özellik. Başka bir biçimde söyleyecek olursak, yazar milli güvenlik devleti biçiminde ortaya çıkan ve sayet rejimini ne yapıp edip Sultan II. Abdülhamid'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ya da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın vesayetlerine bağlamaya çalışmamış. Hatta bazı önemli noktalarda da okurlarının bu yönde bir savrulmasına meydan vermemek için, 12 Eylül cuntasının Türk-İslâm Sentezi kuramını 27 Mayıs 1960 darbesinden beri meşruluk kaynağı olarak kullandığı Atatürkçülük kisvesi altında kullanıma sürdüğünü ve milli güvenlik devletinin Türkiye'ye Soğuk Savaş'la birlikte girmiş, nevi şahsına münhasır bir görüngü olduğunu, yani "Kemalizm" in restorasyonu falan olmadığını da vurgulamış.

Tabii bu kitabı öncesiyle ve sonrasıyla bir "12 Eylül Rejimi Tarihi" olarak da okumak mümkün. Bu da kitabı iyi bir tarih çalışması yapan üçüncü özellik. Gerek cunta dönemi, gerek 1982 Anayasası'nın halkoyuna sunulmasıyla başlayan Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı dönemi, gerekse de 1982 Anayasası'nda değişikliklerin yapılmaya başlandığı dönem en ince ayrıntılarıyla anlatılmış. Bütün bu süreçte önemli rol oynayan kanunlar ve kararnamele birincil kaynaklardan verilmiş. Bu noktada, kitabın kaynakçasının ve o kaynakçadan ana metne alınan göndermelerin ne kadar zengin olduğunu vurgulamam gerek. Bir "12 Eylül uzmanı" olmadığım için kaynakçasında eksik olup olmadığı konusunda bir şey söyleyemem. Ama Şarлак, gerçekten saygı duyulması gereken, olağanüstü bir okuma çabasıyla oluşturmuş anlatısını. Uzmanların da eksik bulma konusunda çok zorlanacaklarından kuşku yok.

Kitabın beni bir yakınçağ tarihçisi olarak çok çeken bir yanı da Şarлак'ın "asker ve siyaset" başlığı altında günümüze kadar üzerinde çok söz edilen ikilinin ikinci kanadına lafı fazla uzatmadan ama tam yerinde değinmesi. Burada vurgulamak istediğim nokta, son yıllarda büyük sıkıntılarla tekrar tekrar deneyimlediğimiz ve Şarлак'ın da okuruna hatırlattığı sivilleşmenin mutlaka demokratikleşme olamayacağı gerçeği değil. Bunu da çok partileşmenin demokratikleşme olmadığını bildiğimiz kadar iyi biliyoruz artık. Burada söz konusu etmek iste-

diğim, Şarлак'ın milli güvenlik devletine gidiş sürecinde kısaca anlattığı bir dizi dönüm noktası. Bunların ilk aklıma geleni, 1962'de Milli Güvenlik Kurulu Kanunu kabul edilirken siyasetçilerin neler yaptıkları. İkinci bir dönüm noktası, 1971 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sırasında gene siyasetçilerin nasıl davrandıkları. Bunlara Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemindeki koalisyon hükümetleriyle olan çekişmelerini de ekleyebiliriz. Şarлак, bunları kısaca ama öyle zarif bir biçimde ve hiç önyargısız vurgulamış ki, satırları âdeta yazılması gereken bir dizi başka kitaba davetiye çıkarıyor. Yukarıda da ima ettiğim gibi, 1945 sonrasının siyasal tarihini yazmaya başlamamız artık elzem. Elinizdeki kitap, bunu güçlü bir biçimde hissettirdiği için de iyi bir tarih kitabı nitelemesini hak ediyor.

Bu bağlamda, dış ilişkileri de unutmamamız gerekir. Milli güvenlik devletinin büyük çapta ortadan kalkmasına vesile olanın Avrupa Birliği'ne üye olma konusunda atılan adımlar olduğu da gene kısaca anlatılmış kitapta. Helsinki sürecinin nasıl askerî vesayetten kurtulmanın yolunu açtığını görürken, okur ister istemez Kavalalı Mehmed Ali Paşa sorununun nasıl Tanzimat'a, 1875-1876'da yaşanan diplomatik krizin nasıl I. Meşrutiyet'e ya da Mussolini'nin saldırganlığının Türkiye'yi nasıl demokratik Batı dünyasıyla yakınlaşmaya götürdüğünü anımsıyor ve dış ilişkilerin iç siyaset tarihimizde de ne kadar önemli bir yeri olduğu konusunda bir kez daha ikna olmuş oluyor. Helsinki sürecinin bugün için artık önemi kalmamış bir gelişme olduğunu iddia edenler haklı olabilirler. Ama sürece iç siyaset açısından baktığımızda çok önemli bir dönemeç olduğunu teslim etmemiz gerekir ki, bu da bize dış dünyadan hiçbir zaman soyutlanmış olamayacağımızı, içine kapanık bir ülke olmanın mümkün olmadığını bir kez daha anımsattığı gibi, zaman zaman "iyi ki bir dış dünya varmış" da dedirtebilir.

Zeynep Şarлак'ın kitabının ilginç bir özelliği daha var: Kitap milli güvenlik devletinin tasfiyesiyle sona ermiyor. Yazar çalışmasını AKP dönemi gelişmelerini anlatan kısa bir *épilogue* ile bitirmiş. Kitabın bu özelliğini önce yadırgamıştım. Başlangıcı ve bitişi belli olan bir sürecin sonrasının da anlatılmasının

da bir anlam görmemiştim. Kaldı ki yazarın askerlerin ektiğini AKP iktidarının biçtiğine ilişkin, açık bir iddiası da yok. Ama son tahlilde kitabın böyle bitmesinin de kaçınılmaz olduğu görölüyor. Nitekim milli güvenlik devletine son noktayı koyan mahkeme sürecinin olağanüstü bir hukuksuzluk ortamının da başlangıcı olduğu aşikâr. Zaten řarлак da uzun çözümlemelere girmeden ve bu yeni sürecin üzerine de akademik bir biçimde eğilmek gerektiğine değinerek son veriyor kitabına.

Kısacası, Zeynep řarлак'ın kitabı çok iyi bir çalışma. Son altmış-yetmiş yıllık siyasal tarihimizin çok önemli, belki de en önemli bir vechesini ustalıkla çözümlleyen bir kitap. Soğukkanlı tartışmalar yaratacağından ve bir dizi akademik çalışmaya önyak olacağından hiç kuşkum yok.

AHMET KUYAş

Giriş

Bu çalışma iki genel geçer ve sıkça tekrarlanan kanaat/bilgiyi sorgulama çabası üzerine kuruldu: Bu kanaat/bilgilerden ilki, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olmasının ardından ABD'nin vazgeçilmez bir müttefiki olduğu; ikincisiyse, Türkiye devletinde milli güvenlik söyleminin temel siyasi ve toplumsal meselelerin önünde bir engel teşkil ediyor olduğu. Bu iki kanaat/bilgi ile ilgili temel sorunun ise yan yana okunmamaları, dolayısıyla aralarındaki ilişkiselliğin gözden kaçması idi.

Bu tez konusuna yönelmemin nedeni 1995 yılında yazdığım yüksek lisans tezinde zihnimde oluşan sorulara dayanıyor. Yüksek lisans tezimde ABD'nin iki farklı coğrafyadaki iki ayrı müttefiki ile Türkiye arasındaki anayasal süreçler açısından ortaya çıkan benzerlik ve farklılıkları inceledim. Bu ülkelerden Brezilya Latin Amerika'da, Güney Kore ise Asya'da, tıpkı Türkiye'nin Ortadoğu'da olduğu gibi, ABD'nin "komünizm tehdidi"ne karşı oluşturduğu kalkanın sacayağı olarak addediliyordu. O zaman bu üç ülkede devlet aygıtının kurumsallaşma süreçleri arasında ne türden benzerlikler olduğunu bulursam Soğuk Savaş esnasında yaşanan küresel ayrışmada ABD müttefiki olmanın ne anlama gelebileceği konusunda daha açık bir anlayışa ulaşabileceğimi düşünmüştüm. Vardığım sonuç şu ol-

du: ABD, devletin tüm kurumlarıyla uğraşmak yerine devletin kurucusu ve koruyucusu rolündeki orduyu yeniden şekillendirip endoktrine ederek kendi icadı olan milli güvenlik kavramını hem siyasi söyleme hem de devletin kurumsal mimarisine, yani anayasaya zerk ediyordu. Bu ülkeler arasında tarihsel, ekonomik, coğrafi, kültürel farklar, Soğuk Savaş çerçevesinde ortak bir uluslararası dilin kurgulanması sürecinde yeniden anlamlandırılıyordu. Bu ülkelerin belirleyici ortak özelliklerinden biri, bir dönem mutlaka askerî hükümetlerle yönetilmiş olmaları ve anayasalarının oluşum sürecinin de bu askerî hükümet iktidarı esnasında şekillenmiş olmasıydı. Bu nedenle milli güvenlik kavramı rahatlıkla anayasanın merkezî kavramlarından biri olarak siyasal ve toplumsal baskı ve kontrol aracı makamında işlevlendirilebilmişti. Söz konusu üç ülkede de darbe ve sonrasında liderlik eden askerî iktidar sıkı bir şekilde ABD ordusuyla ilişkiliydi. Bu ilişki çoğu zaman subayların ABD’de eğitimeleri ile karşılıklı anlayış zeminine dönüştürülüyor, ABD ordusunun milli güvenlik doktrini bu sayede müttefik ordularca da benimseniyordu. İlaveten ABD’nin yaptığı silah ve para yardımları doktrinin müttefik ülkelerde benimsenmesini daha da kolaylaştırıyordu. Son tahlilde Türkiye’de de ordunun rolü ve sivil-asker ilişkilerinin niteliği Soğuk Savaş sahasına ait daha geniş bir siyasi fenomenin parçası olarak görülebilir mi? Bu çalışma bu soruyla başladı.

Bu çalışmanın temel savı, Türkiye’nin Soğuk Savaş’la birlikte kademeli şekilde bir milli güvenlik devletine dönüştüğüdür. Siyasal literatürde “Milli Güvenlik Devleti” iki farklı devlet tezahürünü tanımlamak için kullanılır. Bunlardan ilki Soğuk Savaş’ın hemen başlangıcında, 1947’de çıkartılan Milli Güvenlik Yasası ile ABD’de kurulan güvenlik yapılanmasını ifade eder. Bu çalışmada Türkiye için öne sürülen milli güvenlik devleti argümanı, ABD’deki adaşıyla paralel bir kıyaslamayı içermez. Bu çalışma, Latin Amerika üzerine karşılaştırmalı siyaset alanında çalışan önde gelen siyaset bilimciler tarafından geliştirilmiş ve yaygın kabul görmüş olan “milli güvenlik devleti” kavramını kullanıyor. Daha da açmak gerekirse, çalışmada kulla-

nılan milli güvenlik devleti argümanı, söz konusu araştırmacıların Soğuk Savaş döneminde bölgedeki ABD destekli askerî rejimlerin ortak özellikleri üzerinden kuramsallaştırdıkları devlet modelini ifade ediyor.

ABD’de şekillenen milli güvenlik kavramı ve bu kavram çerçevesinde üretilen doktrin ve devlet aygıtları, müttefik devletlerin ordularınca hayata geçirildiğinde o ülkelerin siyasi tarihleri ve dinamikleri çerçevesinde yeniden şekillendi. Örneğin, ABD’deki gibi devlete/yürütme erkine yönelik denetim mekanizmalarının olmadığı ortamlarda, kendilerine daha geniş uygulama ve müdahale sahaları bulabildiler. Orijinal milli güvenlik ideolojisinin etrafında şekillendiği komünizm tehdidi, müttefik ülke bağlamlarında ordunun bakışımı en az ülke dışı kadar ülke içine de çevirdiği yeni formlar üretti. Dolayısıyla milli güvenlik ideolojisi, otoriter askerî rejimle yönetilen müttefik ülkelerde ABD’dekinden çok daha derinlikli ve geniş kapsamlı bir dizi güvenlik aygıtının oluşturulmasına zemin teşkil etti. Tehdit algısı bu ülkelerde komünizmle de sınırlı kalmayarak devletin lüzumundan fazla serpiştiğini düşündüğü tüm muhalif çıkışlara, kalkışmalara ve hatta tartışmalara yönelir oldu. Bu çalışmada görüleceği üzere, coğrafi olarak uzaklığına ve darbeler tarihinde ABD’nin doğrudan rolüne dair herhangi bir kanıt olmamasına rağmen Türkiye’nin Soğuk Savaş’ta tedricen kurduğu devlet modeli, Latin Amerika’daki milli güvenlik devletleriyle çarpıcı benzerlikler barındırır. Bu analiz çabası, benzerlikleri olduğu kadar Türkiye’nin kendine özgü durumuna dair değerlendirmeleri de içeriyor.

Çalışmamın ikinci amacı Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası güvenlik devleti hakkında yeni bir anlayış sunup sunmadığını araştırmaktır. Bu çerçevede birinci savla –yani Türkiye’deki devlet yapısının en azından 2000’lerin ortalarına kadar bir milli güvenlik devleti olduğuna dair iddiayla bağlantılı– yapılmak istenen ikinci şey Soğuk Savaş döneminde kurulan güvenlik aygıtlarının, Türkiye’nin kuruluş döneminde kemikleştirilen resmî ideolojisi ekseninde şekillenen tehditler ve bunların yeni formları karşısında Soğuk Savaş sonrası dönemde nasıl devreye

sokulduğunun analizini yapmaktır. Zira Türkiye’de iç güvenliğe yönelik reflekslerin Soğuk Savaş’la ortaya çıktığını söylemek doğru değildir. Elinizdeki çalışmada oluşum ve pekişme süreci anlatılan milli güvenlik devleti yapılanmasının ve ideolojisinin bu derece rahatlıkla benimsenmesinin ardında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrolarından miras kalan iki korku yatar. Bunlardan ilki bölünme ve parçalanma korkusudur.

Siyasi literatüre *Sevr sendromu/fobisi* olarak geçen bu korku adını Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilâf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 10 Ağustos 1920’de imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun elinde kalan toprakların büyük bir bölümünü farklı ülkelere kaptırmasıyla neticelenen Sevr Anlaşması’ndan alır. Bu durum, Zürcher’in (2009) belirttiği gibi 19. yüzyıldan itibaren aslen bir Balkan İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’dan geri çekilmek zorunda kalmasının yarattığı trajik ve travmatik etkileri de kapsayan bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Zürcher, Türkiye Cumhuriyeti’nin, çoğunluğu artık o dönemde Türklerin elinden çıkmış olan Balkan vilayetlerinden gelen eski İttihatçı subay ve yöneticiler tarafından kurulduğuna dikkat çeker ve bu kadronun “var olmaya” ve “güvenliğe” ilişkin kaygılarının kaynağını şöyle tarif eder:

1912-1913’te, bu tarihten otuz yıl kadar önce Balkan vilayetlerinde doğmuş olan tüm Jön Türk subay ve memurları, bir anlamda atalarından kalmış evlerini ve yurtlarını kaybettiler. Pek çok durumda aileleri kaçmak zorunda kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli yerlerinde göçmen (muhaçir) konumuna düşmüşlerdi. Ancak şaşırtıcı bir şekilde bu durum, Jön Türklerde eski toprakları kurtarma ya da intikamcılık gibi duyguları geliştirmede. Tersine, aralarında pek çoğunun, kendilerine tamamen yabancı bir ülke olarak gördükleri Anadolu’yu yeni bir vatan olarak benimsemelerine yol açtı. [...] Öte yandan, o güne kadar olanların yeniden yaşanmasına bir daha asla izin verilmeyeceği duygusu da güçlenecekti. Anadolu, Balkanlar’ın yaşadıklarını yaşamamalıydı. Bura-

sı, kelimenin gerçek anlamında ‘Türk’ün son dayanak noktası’ydı (s. 153-154).

Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından milliyetçi reflekslerin öne çıktığı/çıkarıldığı dönemlerde Sevr Sendromu milli güvenlik kavramıyla eşanlamlı olarak sıklıkla başvurulan bir retorik olacaktır. Bu bölünme korkusu, sadece dışarıda değil, içeride de –nadiren azınlıklara ancak temelde Kürt meselesine yönelik– muhalif söylemleri düşmana dönüştürme biçiminde tezahür edecekti. Diğer bir ifadeyle Türkiye’nin tarihsel mirası milli güvenlik ideolojisinin benimsenmesinde kolaylaştırıcı bir etken olacaktı.

Cumhuriyet’in kurucu kadroları tarafından tehdit kabul edilen ikinci olgu ise İslâmcılıktır. Zira bu kadroların oluşturduğu programın merkezî konularından biri milliyetçiliğin yanında “çağdaşlık” (muasırlık) seviyesini yakalamak olmuştur. Kemalistlerin zihin dünyasında Batı’ya yönelmek şeklinde tezahür eden bu anlayış, Osmanlı Devleti’nin kamusal alanına yüklediği anlamdan radikal bir kopuşu ifade ediyordu. Dinin devlet işlerinde tamamlayıcı bir rol üstlendiği Osmanlı Devleti’nden farklı olarak Cumhuriyet katı bir laiklik anlayışını benimsedi. Hukuki ve siyasi alan bu yönde yeniden tanzim edilirken, o döneme kadar tarikatlar üzerinden yaşanan –yani sivil toplum tarafından düzenlenen– din ve toplum ilişkisi devlet bürokrasisinin denetimine geçti. Sözünü ettiğimiz İslâmcılık, Cumhuriyet’in kendi öyküsü sürecinde, siyasetle girdiği mücadelelerle koşut olarak bir hayli değişse de “laik” devletin kadim düşmanı addedilen AKP döneminin askerî vesayeti ortadan kaldırmayı başardığı 2000’lerin ikinci yarısına kadar varlığını sürdürdü.

Nitekim ben de bu çalışma çerçevesinde Soğuk Savaş sonrasında milli güvenlik devleti yapılarının çözüldüğü birçok ülkeden farklı olarak Türkiye’de milli güvenlik devletinin merkezî aktörlerinin 1990’lar boyunca bu iki tehdit algısının yeni formları karşısında güçlerini daha da pekiştirdiklerini iddia ediyorum.